

HERAKLEITOS'UN *DOĞA ÜZERİNE* KİTABIYLA İLGİLİ KAYNAKLAR VE YORUMLAR

C. Cengiz ÇEVİK*

SOURCES AND INTERPRETATIONS ABOUT HERACLITUS' *ON NATURE* BOOK

Öz

Presokratik filozoflar da kitaplar yazmıştır, ancak ne yazık ki bu kitapların hiçbirisi günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Sonraki yazarların eserlerinde, doksografi ve ansiklopedi metinlerinde bu kitapların bazılarında yapılan alıntılara ve bu kitaplara ait olduğu düşünülen veciz sözlere rastlamaktayız. Bununla birlikte bazı eserler de bu kitapların adı, içeriği ve dolaşıma geçip geçmediğiyle ilgili bilgiler vermektedir. Bu çalışmada antik kaynaklarda Herakleitos'a atfedilen ve yaygın olarak Περί φύσεως (*Doğa Üzerine*) adıyla anılan eserle ilgili tartışmalara yer verilmektedir. Bu kapsamda Antikçağ ile Ortaçağ'a ait tüm kaynaklar taranmıştır. Bunlar arasında Diogenes Laertius, Platon, Aristoteles, Sextus Empiricus, Strabon, Stobaios, Simplicius gibi önemli yazarlar bulunmaktadır. Ayrıca gerek Herakleitos'u, gerekse ondan sonraki felsefe geleneğinde bıraktığı izleri inceleyen saygın modern kaynaklardaki yorumlar gözden geçirilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Herakleitos'a atfedilen tek eserle ilgili dağınık haldeki tüm kaynakları ve yapılan tüm tartışmaları bir bütün halinde sunup ele almaktır. Konusu itibarıyla bir ilk olan bu çalışma, batı felsefe geleneğini derinden etkilemiş olan Herakleitos'un ünlü deyişlerinin olası kaynağıyla ilgili bundan sonra yapılacak olan başka kapsamlı çalışmalara da katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Artemis Tapınağı, Doğa, *Doğa Üzerine*, Felsefe, Herakleitos, Kitap.

* İstanbul Üniversitesi, Latin Dili ve Edebiyatı Mezunu, Dr. Klasik Filolog.
jengiz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6160-2206.

Abstract

Presocratic philosophers also wrote books, but unfortunately none of these books have survived to the present day. In the works of later writers, doxographical and encyclopedical texts, we see quotations made from some of these books and the apophthegms that are thought to belong to them. However, some works also provide information about the name, content and circulation of these books. In this study, the discussions about Περὶ φύσεως (*On Nature*), which are attributed to Herakleitos in ancient sources, are included. In this context, all sources of Ancient Age and Middle Age were scanned. Among them are important writers such as Diogenes Laertius, Plato, Aristotle, Sextus Empiricus, Strabo, Stobaeus, Simplicius. In addition, the comments in respect of the modern sources of Heraclitus, as well as the traces it left in its subsequent philosophy tradition, were reviewed. The main purpose of this study is to present all the scattered resources and all the discussions about the single work attributed to Herakleitos as a whole. This study, which is a first in its field, will contribute to other detailed studies which will be done about Herakleitos' famous apophthegms, which have deeply influenced the Western philosophy tradition.

Keywords: Temple of Artemis, Nature, *On Nature*, Philosophy, Heraclitus, Book.

Presokratik filozoflar da kitaplar yazmıştı, ancak bu kitapların hiçbirini günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Onların öğretileri kadar yazdıkları kitapların listesini ve adlarını sonraki yazarların eserlerindeki doğrudan veya dolaylı alıntılar ve doksografik aktarımlar sayesinde bilmekteyiz. Bu konuda temel kaynaklarımız arasında Platon ve Aristoteles, peripatetik Theophrastos, Cicero, Seneca, İS ikinci yüzyılda yaşamış olan tarihçi ve deneme yazarı Plutarkhos, kuşkuca felsefe külliyatının temel kaynaklarından olan Sextus Empiricus, aynı yüzyılda yaşamış olan Hristiyan tarihçi ve filozof Clemens Alexandrinus, İS üçüncü yüzyılda yaşamış olan teolog Hippolytos ve aynı yüzyıldan tarihçi Diogenes Laertius'un isimlerini anabiliriz.¹ Özellikle de Diogenes Laertius, ünlü filozofların yaşamlarını ve

¹ Presokratik felsefe ve filozoflarla ilgili kaynaklara ilişkin bkz. G. S. Kirk – J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 1-7; *Early Greek Philosophy, vol. II: Beginnings and Early Ionian Thinkers, Part 1*, haz. & çev. André Laks, Glenn W. Most. Loeb Classical Library 525 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016), 3-5; Giannis Stamatellos, *Introduction to*

öğretilerini kaleme aldığı eserinde² diğer filozoflar gibi bazı Presokratik filozofların eserlerini listeler ve adlarını yazar. Örneğin Pythagoras'ın doğa, eğitim, devlet adamlığı, ruh ve gizemler gibi farklı konularda yazdığı kitaplar³, evren üzerine ve kutsal olarak adlandırılan şiirleri⁴, Empedokles'in doğa, arınmalar ve tıp üzerine şiirleri⁵, Philolaos'un Pythagorasçı metinleri⁶, Ksenophanes'in şiirleri⁷ ve atomcu Demokritos'un doğa, etik ve edebiyat konulu onlarca eseri.⁸

Diogenes Laertius bir yerde Herakleitos'un da bir kitap yazdığından bahseder. Yazar, kitabın adının Türkçeye "Doğa Üzerine" şeklinde çevrilebilir olan Περί φύσεως olduğunu söyler ve ardından içeriğinin "her şey⁹, politika ve teoloji" olmak üzere üç bölümden oluştuğunu belirtir.¹⁰ Bu noktada gerçekten böyle bir kitabın fiziksel olarak var olup olmadığıyla ilgili tartışmalar olduğuna dikkat çekmek gerekir. Felsefe tarihinde bu kitabın olmadığına dair en kuvvetli iddia Kirk'e aittir. Ona göre Herakleitos kitap yazmamıştır. Fragmanlar veya aktarımların çoğu, ayrı ayrı deyişler veya γνῶμαι'dır.¹¹ Birbirleriyle bağlantılı görünen parçalar sonraki kaynaklara aittir. Muhtemelen Herakleitos'un ölümünden kısa bir süre sonra bir öğrencisi tarafından derlenip toplanmıştır, kitap olarak bilinen metin budur. Oysa Herakleitos düşüncelerini sözlü olarak dile getirmiştir.¹² Kahn'ın da

Presocratics: A Thematic Approach to Early Greek Philosophy with Key Readings (Oxford: Wiley-Blackwell, 2012), 116-118; W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy, vol.1: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), xiii-xiv.

² Türkçe çevirisi için bkz. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, sekizinci baskı, 2019).

³ Diogenes Laertius, 8.6-7; 8.

⁴ Diogenes Laertius, 8.7.

⁵ Diogenes Laertius, 8.77.

⁶ Diogenes Laertius, 8.85.

⁷ Diogenes Laertius, 9.18. Ksenophanes'in metinleriyle ilgili diğer kaynaklar şunlardır: Satirler, ve alaycı şiirleri için Strabon 14.1.28; Proclus, *Scholia in Hesiodi Opera et Dies* 286; Stobaeus 2.1.17.

⁸ Diogenes Laertius, 9.46-49.

⁹ Evren.

¹⁰ Diogenes Laertius, 9.5-6: "διήρηται δ' εἰς τρεῖς λόγους, εἷς τε τὸν περὶ τοῦ παντὸς καὶ πολιτικὸν καὶ θεολογικόν." Karş. 9.12. Bu metin için temel aldığım kaynak şudur: Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers, vol. II: Books 6-10*, çev. R. D. Hicks. Loeb Classical Library 185 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925).

¹¹ Fikirler, özlü sözler.

¹² G. S. Kirk'ün iddiası için bkz. G. S. Kirk, *Heraclitus: The Cosmic Fragments: A Critical Study* (Cambridge: Cambridge University Press, 1954), 7. Kirk-Raven, *The Presocratic Philosophers*, 185'te de bu iddia şu sözlerle tekrarlanır: "Muhtemelen Herakleitos bir bilge olarak ünlenince, ona ait olan ünlü sözler de derlenmiş ve sözlere uygun özel bir giriş yazılmıştır. En azından elimizde bulunan fragmanların çerçevesi büyük ölçüde... konudan konuya

dikkat çektiği gibi, bu iddia iki açıdan sorunludur: Birincisi antik metinlerde Herakleitos'un böyle sadık bir öğrencisi olduğunun açık ve sağlam bir kanıtı yoktur, ikincisi aksi yönde yani böyle bir kitap olduğuna dair birden fazla metinsel kanıt vardır.¹³ Bu tartışmanın farklı taraflarına ait görüşlerin izini süren Guthrie ziyadesiyle kitabın var olduğu inancıyla, Kirk'e yapılan itirazları paylaşır. Örneğin Gigon, dikkatli bir şekilde oluşturulmuş olan birinci Herakleitos fragmanının,¹⁴ üslubundan ötürü bir kitap formunun önsözüne ait olduğunu söyler. Ayrıca Guthrie Herakleitos'un eseri üzerine yazılmış olan antik yorumları hatırlatır. K. Deichgraber'in yorumunu alıntılayarak Kirk'ün bahsettiği türden bir derlemenin¹⁵ olduğuna dair bir antik referans kaynağımızın olmadığına dikkat çeker. Aynı yerde Regenbogen'e referansla Platon ile Aristoteles'in bu kitaba bir bütün olarak sahip olduğu düşüncesi paylaşılır, keza Mondolfo da Aristoteles'in muhtemelen presokratiklerin kitaplarına sahip olduğu iddiasını tekrarlayarak filozofun sözlerini de¹⁶ kanıt olarak sunar. Zira Aristoteles burada bir metnin kolay okunup aktarılması gerektiğini söyleyerek Herakleitos'un metnlerinde muhtemelen birbiriyle bağlantılı birçok sözcük ve cümlecik bulunduğundan, Herakleitos'un kullandığı belli bir sözcüğün kendinden önceki cümlecğe mi yoksa sonraki cümlecğe mi ait olduğunu anlamının zor olduğunu belirtir. Aristoteles'in bu yorumu, onun Herakleitos'un kitabını okuduğunu göstermektedir, en azından Guthrie, Deichgraber'dan hareketle, Kirk'ün iddiasına karşı bir kanıt olarak bundan bahseder.¹⁷

En nihayetinde bu makale, kitabın varlığını metinsel kanıtlardan hareketle varsayımsal olarak kabul ederek incelemektedir. Kitapla ilgili değerlendirmelere geçmeden önce kitabın adıyla ilgili süren tartışmadan da söz etmek gerekir. Themistius'a göre, Yunanlar arasında doğa üzerine bir kitap yazan ilk filozof Anaksimandros'tur. Bu bilgiyi yorumlayan Kirk-Raven'a göre, İÖ altıncı yüzyılda, Περὶ φύσεως özgün bir kitap adı olarak

geçilen bir çalışmanın parçaları olarak değil, sözlü dile getirilmiş vecizeler olarak çizilmiştir.”

¹³ Kahn'ın yorumu için bkz. Charles H. Kahn, “A New Look at Heraclitus,” *American Philosophical Quarterly*, vol. I, No. 3 (Jul., 1964): 190, n.5.

¹⁴ Bkz. EK 1: Birinci fragmanın çevirisi (Laks-Most, D1, s.136-138).

¹⁵ *Florilegium*.

¹⁶ Aristoteles, *Rhetorica*, 1407b11.

¹⁷ Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, vol.1, 408-408. Guthrie'nin aktardığı kaynaklar: K. Deichgraber, “Bemerkungen zu Diogenes' Bericht über Herakleitos,” *Philologus*, 93, (1938/9): 20; R. Mondolfo, “The Evidence of Plato and Aristotle Relating the the Ekyprosis in Heraclitus,” *Phronesis*, 3.2 (1958): 75. Ayrıca bu konuyla ilgili kapsamlı bir inceleme ve diğer kaynaklar için bkz. Aryeh Finkelberg, *Heraclitus and Thales' Conceptual Scheme: A Historical Study* (Leiden: Brill, 2017), 29-31.

kullanılmıyordu.¹⁸ Bu ad genel olarak doğa olaylarıyla ilgili herhangi bir eser için kullanılabilirdi. Örneğin Ksenophanes'e¹⁹, Demokritos'a²⁰, Apolloniali Diogenes'e²¹, Melissos ile Parmenides'e²² ve Empedokles'e²³ aynı adı taşıyan bir eser atfedilmiştir. Şurası açık ki, en azından Diogenes Laertius kaynağında, Περί φύσεως'u, Herakleitos'un kitabının adı olarak kabul etmenin tuhaf karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim aynı yazarın aktardığı, Perslerin kralı Dareios ile Herakleitos arasındaki mektuplaşma da bu konuda bize olumlu bir veri sunmaktadır,²⁴ zira kral mektubunda Herakleitos'un Περί φύσεως adlı kitabından bahsederek onun anlaşılması ve yorumlanması zor olduğunu söyler.²⁵ Kral bu kitap bahsi üzerinden Herakleitos'u en güzel şekilde ağırlanacağını vadederek kendi sarayına çağırır ve onun içinde bulunduğu Yunan toplumuna, bilgelere yeterince değer vermedikleri yönünde bir eleştiri getirir. Herakleitos'un bu mektuba verdiği cevap onun bu tür bir ilgiye ve zenginliğe ihtiyaç duymadığını, azla yetinmekten memnun olduğunu gösterir.²⁶ Bu aynı zamanda Herakleitos'un sarayda bilgelikle uğraşmaktansa ve bilgeliğini kralla paylaşmaktansa, onu sadece kendine saklamayı ya da en azından kendisini gerçekten anlayacak kişilerle paylaşmayı istediğini gösterebilir. Bu, aşağıda değineceğimiz Herakleitos'un kitabını Artemis Tapınağı'na adamasının ardındaki olası toplumdan ve kitabındaki bilgeliği anlamayacak olanlardan uzaklaşma niyetiyle de ilişkilendirilebilir.

Bununla birlikte başka bir Diogenes Laertius aktarımında geçtiğine göre, bazıları Herakleitos'un kitabının adının "Mousa'lar, İlham Perileri" anlamında Μοῦσαι olduğunu söylemiş, Diodotos bir tasvirle kitabı "Yaşam

¹⁸ Kirk-Raven, *The Presocratic Philosophers*, 102. Aynı yerde geçen Themistius referansı: *Orations* 26 p. 383 (=26 317c) Dindorf. Aynı bilgi için bkz. *Suda* A.1986.

¹⁹ *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera)* 21.196.

²⁰ Diogenes Laertius, 9.46.

²¹ Simplicius, *In Aristotelis Physica Commentaria* 151.24–29.

²² İkisi için ortak referans için bkz. Simplicius, *In Aristotelis De caelo Commentaria* 556.25–26.

²³ Diogenes Laertius, 8.77.

²⁴ Kral ile filozof arasındaki bu ve burada değinmediğimiz diğer mektupların özgünlüğü tartışmalıdır, muhtemelen gelenek tarafından aktarılan filozofla ilgili anlatılara uygun olarak uydurulmuştur. Uydurma olasılığı, bu mektuplarda sunulan verilerin en azından aktaranlar nezdinde makul ve inandırıcı bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Bu mektuplarla ilgili olarak bkz. Kirk, *Heracitus: The Cosmic Fragments*, 29-30; Lewis R. Donelson, *Pseudepigraphy and Ethical Argument in the Pastoral Epistles* (Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2015), 32-33.

²⁵ Diogenes Laertius, 9.13: "Καταβέβλησαι λόγον Περί φύσεως δυσνόητόν τε καὶ δυσεξήγητον."

²⁶ Bkz. EK 2: Laks-Most Kral Dareios ile Herakleitos Arasındaki Bir Mektuplaşma (Laks-Most, D1, s.334-336).

hedefi doğrultusunda şaşmaz bir dümen”²⁷ olarak adlandırmış, başkaları ise filologların bozuk olarak nitelediği²⁸ bir ifadeyle “her şeyi içeren bir evrendeki karakterlerin yargısı” olarak görmüştür.²⁹ İlk adlandırmanın ilham kaynağı Platon olabilir, nitekim bir yerde Herakleitos ve muhtemelen onun takipçilerinden bahsederken “İonyalı Mousa’lar”³⁰ der.³¹ Ayrıca Clemens Alexandrinus da Platon’un izinden giderek aynı tamlamayı kullanmıştır.³² Diodotos’un adlandırması ise yine onun başka bir yorumuyla birlikte düşünüldüğünde bir anlam kazanmaktadır. Diodotos yine Diogenes Laertius kaynaklı yorumunda, Herakleitos’un kitabının doğa üzerinde³³ değil, politik rejim üzerine³⁴ olduğunu ve doğayla ilgili tespitlerin örnekleme³⁵ işlevi gördüğünü söyler.³⁶ Diodotos’un adlandırması ve yorumu, Herakleitos’un kitabını salt evrensel doğaya ve doğa olaylarına ilişkin bir kitap olmaktan çıkarıp kent ve vatandaşlara ilişkin etik ve politika konulu bir metne dönüştürür. Finkelberg’e göreyse, bu ikili bölümlenme yukarıda söz ettiğimiz “her şey, politika ve teoloji” şeklindeki üçlü bölümlenmeyle ilgili olabilir, bu durumda metnin doğayla ilgili kısmı “her şey”, politik rejimle ilgili kısmı ise “politika ve teoloji” üzerinedir.³⁷ Bu aynı zamanda Diodotos’un kitabı neden “yaşam hedefi doğrultusunda şaşmaz bir dümen” olarak tasvir ettiğini de açıklar. Zira bu bağlamda Sextus Empiricus’a göre, Herakleitos sadece doğa

²⁷ Diogenes Laertius, 9.12: “ἀκριβὲς οἰᾶσιμα πρὸς σταθμὴν βίου”

²⁸ Örneğin bkz. *Early Greek Philosophy*, vol. III: *Early Ionian Thinkers*, Part 2, haz. & çev. André Laks, Glenn W. Most. Loeb Classical Library 526 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016), 205. Ayrıca Finkelberg, *Heraclitus and Thales’ Conceptual Scheme*, 30, n.46’da kapsamlı bir değerlendirme bulunur.

²⁹ Diogenes Laertius, 9.12: “γνώμην ἢ ὅθων τρόπου κόσμον ἐνὸς τῶν ζυμπάντων”

³⁰ Ἰάδες Μοῦσαι.

³¹ Platon, *Sophista* 242e. Bu metin için temel aldığım kaynak şudur: Plato, *Theaetetus*. *Sophist*, çev. Harold North Fowler. Loeb Classical Library 123 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921).

³² Clemens Alexandrinus, *Stromata* 5.9. 682P. Bu iki bilginin kaynağı olarak bkz. Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, vol. II, 418-419. Lucretius’un *De Rerum Natura* 1.657’de geçen “multa sibi... contraria” ifadesindeki multa kelimesinin Musae şeklinde okunması gerektiğini düşünenler de, Lucretius’un Herakleitos’un eserine göndermede bulunduğunu iddia etmiştir. Bu spekülasyonla ilgili olarak bkz. *De Rerum Natura: The Latin Text of Lucretius*, haz. W. E. Leonard ve S. B. Smith (London: The University of Wisconsin Press, 1942), 660. Şair A. E. Housman’ın bir mektubunda Herakleitos’un eserinin adının, bu tamlamadan hareketle, Μοῦσαι olamayacağıyla ilgili kısa bir değerlendirme bulunur. Bkz. *The Letters of A. E. Housman 1*, haz. Archie Burnett (Oxford: Oxford Clarendon Press, 2007), 508.

³³ περὶ φύσεως.

³⁴ περὶ πολιτείας.

³⁵ παραδείγματος.

³⁶ Diogenes Laertius, 9.15.

³⁷ Finkelberg, *Heraclitus and Thales’ Conceptual Scheme*, 32.

olaylarıyla ilgilenen bir doğa filozofu³⁸ değil, aynı zamanda etik yani ahlak filozofu (ἠθικός φιλόσοφος) olup olmadığıyla ilgili bir tartışmaya da konu olmuştur.³⁹ Nitekim fragmanlara yansıdığı kadarıyla, bireye ve topluma yönelttiği eleştiriler de, onun sadece bir ahlak filozofu olarak düşünülmesini değil, aynı zamanda bu eleştirileri içeren bir eser kaleme almış olmasını da makul kılar.⁴⁰

Herakleitos'un yaşadığı toplum karşısındaki eleştirel tutumu ile kitabın sonraki seyriyle ilgili anlatılar arasında bir bağlantı kurulabilir. Diogenes Laertius, Herakleitos'un kitabı Artemis Tapınağı'na adadığını veya koyduğunu söyler.⁴¹ Herakleitos'un kitabı fiziksel olarak tapınağa nasıl koyduğunu veya adadığını kesin bir şekilde bilmenin imkânı yoktur, bu konuda detaylı bir antik anlatım bulunmaz. Ancak farklı anlatıları birleştirerek, Herakleitos'un kitabını bir şekilde buraya götürme gerekçesiyle ilgili spekülasyon üretmek mümkündür. Nitekim Diogenes Laertius aynı yerde, Herakleitos'un sadece uzmanlar yaklaşabilsin ve halkın kolayca küçümseyeceği nitelikte olmasın diye, kitabı oldukça anlaşılabilir bir dilde yazdığını söyler. Kitabı tapınağa götürmek, onun fiziksel halini uzman olmayan insanlardan uzaklaştırma yöntemi olarak görülebilir.⁴² Zira başka bir Diogenes Laertius aktarımında da geçtiği gibi, Herakleitos'un kendisi için de aynı tapınağa çekilmek, eleştirdiği toplumdan uzaklaşmak anlamını taşır:

Kendileri için yasa yapması istendiğinde, bunu yapmayı reddetti, zira kent kötü bir politik rejimle yönetiliyordu. [3] Artemis Tapınağı'na çekildi, orada zamanını çocuklarla taş oyunu oynayarak geçirdi; Ephesoslular etrafında toplanıp niye bunu yaptığını sorunca, “Niçin

³⁸ φυσικός φιλόσοφος.

³⁹ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos* 7.7. Karş. Finkelberg, *Heracitus and Thales' Conceptual Scheme*, 32.

⁴⁰ Şüphesiz, Herakleitos'un etiğiyle ilgili birçok çalışma vardır, ancak hem en kapsayıcı örneklerden biri olması hem de Herakleitos'un kitabından hareketlenmesi açısından şu çalışma önerilebilir: David Sider, “Heracitus' Ethics”, *Doctrine and Doxography: Studies on Heracitus and Pythagoras* içinde, haz. David Sider - Dirk Obbink (Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2013), 321-334.

⁴¹ Diogenes Laertius, 9.6: “ἀνέθηκε δ' αὐτὸ εἰς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν.” Ayrıca burada geçen ἀνέθηκε yüklemi “koymak, armağan olarak sunmak, dikmek, adamak” anlamlarında kullanılan ἀνατίθημι fiilinin çekilmiş halidir.

⁴² Benzer bir yorum ve analiz için bkz. F. J. Smith, “Two Heideggerian Analyses”, *Martin Heidegger: In Europe and America* içinde, haz. Edward G. Ballard - Charles E. Scott (Martinus Nijhoff, 1973), 177-178.

şaşıyorsunuz, sizi sefil varlıklar? Bu sizin politikanızla uğraşmaktan daha iyi değil mi?”⁴³

Herakleitos’tan yasa yapmasının istenmesi, onda yasa ve politika bilgisinin bulunduğunu ya da en azından halkın böyle düşündüğünü gösterir. Ancak ona göre, Ephesoslular içlerindeki en faydalı kişi olan, dostu Hermodoros’un kentten kovulması onu mevcut politik rejime ve topluma düşman etmiştir.⁴⁴

Tüm yetişkin Ephesoslular kendilerini asmalı ve kenti çocuklara bırakmalı, zira o yetişkinler “aramızda böyle çok faydalı bir adam olmasın, gitsin başka bir yerde ve başkalarının arasında olsun” diyerek içlerinde en faydalı olan adamı yani Hermodoros’u kentten kovdu.⁴⁵

Herakleitos’un eleştirdiği ya da beğenmediği toplumdan uzaklaşmasının ona atfedilen kibirli karakteriyle⁴⁶ ilişkisi olabilir. Nitekim İS ikinci yüzyılda yaşamış olan Kilise yazarı Tatianus, Yunanlara bir söylevinde Herakleitos’un kitabını Artemis Tapınağı’na sakladığından bahsederken bu iki hususu birlikte ele alır:

“Kendi başıma öğrendim” diyen Herakleitos’u onaylamıyorum, çünkü o kendi başına öğrenmekle birlikte kibirli biriydi, şiirini <Euripides tarafından> daha sonra yayınlanacak şekilde gizemli bir şekilde Artemis tapınağına sakladığı için de onu övmüyorum.⁴⁷

Sallis’in perspektifine göreyse Herakleitos’un kitabını tapınağa götürmesiyle tanrısallık öğretisi arasında bağlantı kurmak da mümkün olabilir. Yazar, Herakleitos’un teorisine göre, her şeyin doğaya geri döndüğü ve Zeus’un her

⁴³ Diogenes Laertius,9.2-3: “ἀξιούμενος δὲ καὶ νόμους θεῖναι πρὸς αὐτῶν ὑπερεῖδε διὰ τὸ ἥδη κερρατῆσθαι τῇ πονηρᾷ πολιτείᾳ τὴν πόλιν. [3] ἀναχωρήσας δὲ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος μετὰ τῶν παίδων ἡστραγάλιζε· περιστάντων δ’ αὐτὸν τῶν Ἑφεσίων, “τί, ὦ κάκιστοι, θαυμάζετε;” εἶπεν· “ἢ οὐ κρεῖττον τοῦτο ποιεῖν ἢ μεθ’ ὑμῶν πολιτεύεσθαι;”

⁴⁴ Karş. Kirk, *Heraclitus*, 4-5.

⁴⁵ Strabon 14.2: “ἄξιον Ἑφεσίοις ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνέβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἑρμόδωρον ἄνδρα ἑωυτῶν ὀνήστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μὴδὲ εἰς ὀνήστος ἔστω, εἰ δὲ μή, ἄλλη τε καὶ μετ’ ἄλλων.”

⁴⁶ Herakleitos’un kibirli karakteriyle ilgili anlatımlar için bkz. Diogenes Laertius,9.1; 5; 6; 15; Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 7.5 1146b29-30; Ps.-Aristoteles, *Magna Moralia* 2.6 1201b5-9.

⁴⁷ Tatianus, *Orationes* 3: “τὸν γὰρ Ἡράκλειτον οὐκ ἂν ἀποδεξάμην, “ἐμαυτὸν ἐδιδάξάμην” εἰπόντα, διὰ τὸ αὐτοδιδάκτον εἶναι καὶ ὑπερήφανον. οὗτ’ ἂν ἐπαινέσαιμι κατακρύφοντα τὴνποίησιν ἐν τῷ τῆς Ἀρτέμιδος ναῷ μυστηριωδῶς ὅπως ὕστερον ἢ ταύτης ἔκδοσις γένηται.” Bu metin için temel aldığım kaynak şudur: *Early Greek Philosophy, vol. III: Early Ionian Thinkers, Part 2*, 286.

şeyi yönettiği bir evren düzeninde doğa ile tanrısallığın iç içe geçtiğini vurgulayarak filozofun kitabını Artemis tapınağına adamasından daha uygun hiçbir şey olmayacağını söyler.⁴⁸ Kitabın, insanlardan uzaklaşarak tapınakta münzevi bir yaşam süren bir filozofun karanlık, dinî ve kâhince bir üslupla yazılmış sözlerini içermesi de, filozofun bu kitabı tapınağa adaması da şaşırtıcı değildir.⁴⁹

Bununla birlikte kitabın sadece tapınakta kalmadığı ve bir şekilde içeriğiyle başkalarını etkilediği de iddia edilmiştir. Nitekim Diogenes Laertius “kitabın, kendisinden Herakleitosçular olarak anılan bir öğrenci grubu doğacak kadar büyük bir ün elde ettiğini” söyler.⁵⁰ Herakleitosçular veya Herakleitos’un öğrencileri olarak anılan kişiler olduğu bilgisini Platon ve Aristoteles de tekrarlar. Örneğin Platon bir yerde, Sokrates’e hareket konusuyla ilgili tartışmanın hiç de küçük bir alanda geçmediğini söylettikten sonra bu tartışmanın İonya’da yayıldığını ve “Herakleitos’un öğrencilerinin”⁵¹ filozofun görüşünü koro halinde savunduğunu belirtir.⁵² Ancak Kirk-Raven’a göre, Platon’un yaşlı çağdaşı olan Kratylos’a kadar Herakleitosçu olduğu bilinen bir öğrencinin varlığından haberdar değiliz, o bile Herakleitos’un görüşlerine tümüyle sadık kalmış bir düşünür değildir.⁵³

Sonuç

Bu çalışmada Herakleitos’un *Doğa Üzerine* adlı eseriyle ilgili antik kaynakları ve modern yorumları göz önünde tutarak değerlendirmelerde bulunduk. Eserin fiziksel varlığı, içeriği ve Artemis Tapınağı’na konup konmadığı veya adanıp adanmadığı konularında tartışmaları büyük ölçüde giderecek sağlam metinsel dayanaklar olmadığı açıktır. Bununla birlikte Kratylos veya isimleri başka antik kaynaklarda geçmeyen olası Herakleitosçular ve Herakleitos’un öğrencilerinin, filozofun Artemis Tapınağı’na koyduğu veya adadığı kitabı nasıl edindiği konusu da belirsizliğini korumaktadır.

⁴⁸ John Sallis, *The Figure of Nature: On Greek Origins* (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2016), 26-27.

⁴⁹ Karş. Smith, “Two Heideggerian Analyses”, 177-178.

⁵⁰ Diogenes Laertius, 9.6: “τοσαύτην δὲ δόξαν ἔσχε τὸ σύγγραμμα ὡς καὶ αἰρετιστὰς ἀπ’ αὐτοῦ γενέσθαι τοὺς κληθέντας Ἡρακλειτεῖους.”

⁵¹ Ἡρακλείτου ἐταῖροι.

⁵² Platon, *Theaetetus* 179d. Karş 180b; Kratylos 411b–c; Aristoteles, *Metaphysica* Γ5 1010a7–12

⁵³ Kirk-Raven, *The Presocratic Philosophers*, 185.

Ekler

EK 1: Birinci fragmanın çevirisi (Laks-Most, D1, s.136-138):

Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos* 7.132:

Yukarıda bahsedilen kişinin *Doğa Üzerine* adlı eserinin başında söylediği şudur:

İnsanlar her daim var olan bu logos'u işitmeden önce de, ilk defa işittikten sonra da kavramıyorlar. Her şey bu logos'a göre gerçekleşse de, ben onların her birinin doğalarıyla uyumlu olduğunu analiz ederken ve nasıl olduklarını gösterirken bahsettiğim şeyleri ve sözlerimi anlamamış gibi davranıyorlar. Nasıl diğer insanlar uykudayken ne yaptıklarını hatırlamıyorsa, aynı şekilde bunlar da uyanırken ne yaptıklarının farkında değiller.⁵⁴

EK 2: Laks-Most Kral Dareios ile Herakleitos Arasındaki Bir Mektuplaşma (Laks-Most, D1, s.334-336):

Diogenes Laertius 9.13–14:

Hytaspes oğlu kral Dareios, Ephesoslu bilge Herakleitos'u selamlar.

[13] Doğa üzerine bir eser kaleme aldın, ancak anlaması da açıklaması da zor. Bazı paragraflar, kelimelerin ilk anlamıyla yorumlandığında, senin kitabın tüm evrenin, onda meydana gelen ve kusursuz bir kutsal hareketle var olan doğa olaylarını bilmeye yetkinmiş gibi görünüyor. Ancak kitabın büyük bir bölümü anlaşılmayacak derece kuşkulu ve bunun bir sonucu olarak yazılarını yakından bilenler bile yazdıklarını doğru bir şekilde yorumlama konusunda yetersiz kalıyor. Bu yüzden Hytaspes oğlu kral Dareios senin öğretime ve Yunan eğitime katkı sunmak ister. Benim huzuruma çık ve saraya gel. [14] Zira çoğunlukla bilgeleri ayırt etme yeteneği olmayan Yunanlar ciddi bir çalışmayı ve eğitimi gerekli kılan her şeyi boşluyorlar. Buna karşın benim sarayımda her türlü ayrıcalıklı muameleyi göreceksin, her gün güzel ve ciddi bir şekilde selamlanacaksın, nasihatlerinden ötürü saygın bir yaşamın olacak.

Ephesoslu Herakleitos Hytaspes'in oğlu Kral Dareios'u selamlar,

Bu dünyada yaşayan herkes hakikatten ve adaletten uzaklaşmış durumda, o kötü budalalıklarından ötürü kendilerini açgözlülüğe ve şöhret arzusuna kaptırmışlar. Buna karşın ben herhangi bir kötülük yaptığımı hatırlamadığım,

⁵⁴ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos* 7.132: “τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰεὶ ἀζύνετοι γίνονται ἄνθρωποι, καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι, καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον γινόμενων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν εἰκασί, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκοίων ἐγὼ διηγέσθαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅπως ἔχει. τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λαμβάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὅκωσπερ ὁκόσα εὐδόντες ἐπιλανθάνονται.”

insanlardaki kıskançlık duygusuyla birlikte yaşayan aşırılıktan uzak durduğum ve kibirden kaçındığım için Perslerin toprağına gelmek istemiyorum, öğretime uygun olarak azla yetinmekten memnunum.⁵⁵

Kaynakça

Aristoteles. *Ethica Nicomachea*. Hazırlayan I. Bywater. Oxford: Oxford University Press, 1894.

-. *Rhetorica. Art of Rhetoric*. Çeviren J. H. Freese. Loeb Classical Library 193. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926.

-. *Metaphysica. Metaphysics, vol. I: Books 1-9*. Çeviren Hugh Tredennick. Loeb Classical Library 271. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933.

Clemens Alexandrinus. *Stromata*, Buch I-VI. Hazırlayan Otto Stählin. Leipzig: J. C. Hinrichs, 1906.

Deichgraber, K. "Bemerkungen zu Diogenes' Bericht über Herakleitos." *Philologus*, 93, (1938/9): 12-30.

Diogenes Laertius. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çeviren Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

-. *Lives of Eminent Philosophers, vol. II: Books 6-10*. Çeviren R. D. Hicks. Loeb Classical Library 185. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

⁵⁵ Diogenes Laertius, 9.13-14: "Βασιλεὺς Δαρεῖος πατὴρ τοῦ Ὑστάσπεω Ἡράκλειτον Ἐφέσιον σοφὸν ἄνδρα προσαγορεύει χαίρειν. Καταβέβλησαι λόγον περὶ φύσεως δυσνόητόν τε καὶ δυσεξήγητον. ἔν τισι μὲν οὖν ἐρμηνευόμενος κατὰ λέξιν σὴν δοκεῖ δύναμιν τινα περιέχειν θεωρίας κόσμου τε τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν ἐν τούτῳ γινομένων, ἅπερ ἐστὶν ἐν θειοτάτῃ κείμενα κινήσει· τῶν δὲ πλείστων ἐποχὴν ἔχοντα, ὥστε καὶ τοὺς ἐπὶ πλείστον μετεσχηκότας συγγραμμάτων διαπορεῖσθαι τῆς ὁρθῆς1 δοκούσης γεγράφθαι παρὰ σοὶ ἐξηγήσεως. βασιλεὺς οὖν Δαρεῖος Ὑστάσπου βούλεται τῆς σῆς ἀκροάσεως μετασχεῖν καὶ παιδείας Ἑλληνικῆς. ἔρχου δὴ συντόμως πρὸς ἐμὴν ὄψιν καὶ βασιλεῖον οἶκον. Ἕλληνες γὰρ ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεπισήμαντοι σοφοῖς ἀνδράσιν ὄντες παρορῶσι τὰ καλῶς ὑπ' αὐτῶν ἐνδεικνύμενα πρὸς σπουδαίαν ἀκοὴν καὶ μάθησιν. παρ' ἐμοὶ δ' ὑπάρχει σοὶ πᾶσα μὲν προεδρία, καθ' ἡμέραν δὲ καλὴ καὶ σπουδαία προσαγόρευσις καὶ βίος εὐδόκιμος σὰς παραινέσεων."

"Ἡράκλειτος Ἐφέσιος βασιλεῖ Δαρεῖω πατὴρ τοῦ Ὑστάσπεω χαίρειν. Ὅκοσοι τυγχάνουσιν ὄντες ἐπιχθόνιοι τῆς μὲν ἀληθείης καὶ δικαιοπραγμοσύνης ἀπέχονται, ἀπληστίη δὲ καὶ δοξοκοπίῃ προσέχουσι κακῆς ἔνεκα ἀνοίης. ἐγὼ δ' ἀμνηστὴν ἔχων πάσης πονηρίας καὶ κόρον φεύγων παντὸς οἰκειούμενον φθόνῳ καὶ διὰ τὸ περιστάσθαι ὑπερηφανίην οὐκ ἂν ἀφικοίμην εἰς Περσῶν χώραν, ὀλίγοις ἀρκεόμενος κατ' ἐμὴν γνώμην."

Donelson, Lewis R. *Pseudepigraphy and Ethical Argument in the Pastoral Epistles*. Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2015.

Finkelberg, Aryeh. *Heraclitus and Thales' Conceptual Scheme: A Historical Study*. Leiden: Brill, 2017.

Guthrie, W. K. C. *A History of Greek Philosophy, vol.1: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Kahn, Charles H. "A New Look at Heraclitus." *American Philosophical Quarterly*, vol. I, No. 3 (Jul., 1964): 189-203.

Kirk, G. S. – Raven, J. E. *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Kirk, G. S. *Heraclitus: The Cosmic Fragments: A Critical Study*. Cambridge: Cambridge University Press, 1954.

Mondolfo, R. "The Evidence of Plato and Aristotle Relating the the Ekyprosis in Heraclitus." *Phronesis*, 3.2 (1958): 75-82.

Platon. *Sophista. Theaetetus. Sophist*. Çeviren Harold North Fowler. Loeb Classical Library 123. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.

-. *Cratylus. Cratylus. Parmenides. Greater Hippias. Lesser Hippias*. Çeviren Harold North Fowler. Loeb Classical Library 167. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926.

Proclus. *Scholia in Hesiodi Opera et Dies*. Hazırlayan P. Marzillo. Tübingen, 2010.

Ps.-Aristoteles. *Magna Moralia* Hazırlayan F. Susemihl. Leipzig: Teubner, 1883.

Sallis, John. *The Figure of Nature: On Greek Origins*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2016.

Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera). Hazırlayan H. Erbse. Berlin: Walter de Gruyter, 1969–1988.

Sextus Empiricus. *Adversus Mathematicos* (Fragman olarak) *Early Greek Philosophy, vol. III: Early Ionian Thinkers, Part 2*. (Tam metin olarak) *Against Logicians*. Çeviren R. G. Bury. Loeb Classical Library 291. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.

- Sider, David. "Heraclitus' Ethics." *Doctrine and Doxography: Studies on Heraclitus and Pythagoras* içinde, 321-334. Hazırlayan David Sider - Dirk Obbink. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2013.
- Simplicius. *In Aristotelis De caelo Commentaria* 7. J. L. Heiberg. Commentaria in Aristotelem Graeca. Hazırlayan J. L. Heiberg. Berlin: Verlag Georg Reimer, 1882-1909.
- . *In Aristotelis Physica Commentaria* 9-10. Commentaria in Aristotelem Graeca. Hazırlayan H. Diels. Berlin: Verlag Georg Reimer, 1882-1909.
- Smith, F. J. "Two Heideggerian Analyses." *Martin Heidegger: In Europe and America* içinde. Hazırlayan Edward G. Ballard - Charles E. Scott, 171-182. Martinus Nijhoff, 1973.
- Stamatellos, Giannis. *Introduction to Presocratics: A Thematic Approach to Early Greek Philosophy with Key Readings*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2012.
- Stobaeus. *Anthologium*. Hazırlayan C. Wachsmuth ve O. Hense. Berlin: Weidmannos, 1884-1912.
- Strabon *Geographica*. Hazırlayan S. L. Radt. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002-2011.
- Suda. *Snidae lexicon*. Hazırlayan. A. Adler. Leipzig: Teubner, 1928-1938.
- Tatianus. *Orationes*. (Fragman olarak) *Early Greek Philosophy, vol. III: Early Ionian Thinkers, part 2*. Hazırlayan & Çeviren André Laks, Glenn W. Most. Loeb Classical Library 526. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.
- Themistius. *Orationes*. Hazırlayan W. Dindorf. Leipzig: Teubner, 1832.
- De Rerum Natura: The Latin Text of Lucretius*. Hazırlayan W. E. Leonard ve S. B. Smith. London: The University of Wisconsin Press, 1942.
- Early Greek Philosophy, vol. II: Beginnings and Early Ionian Thinkers, Part 1*. Hazırlayan. & Çeviren André Laks, Glenn W. Most. Loeb Classical Library 525. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.
- The Letters of A. E. Housman 1*. Hazırlayan Archie Burnett. Oxford: Oxford Clarendon Press, 2007.